

УДК 343.1:340.13:341.231.14(4)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.2.69>

ПРАВО НА АПЕЛЯЦІЙНЕ ОСКАРЖЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: СТАНДАРТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В УКРАЇНІ

Погорецький М.А.,

доктор юридичних наук, професор,
проректор з науково-педагогічної роботи Київського
національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-0936-0929
e-mail: mykola.pohoretskyi@knu.ua

Старенький О.С.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінальної юстиції
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-4517-726X
e-mail: Xander20082@gmail.com

Погорецький М.А., Старенький О.С. Право на апеляційне оскарження у кримінальному провадженні: стандарти Європейського суду з прав людини та їх імплементація в Україні

Вказується, право на апеляційне оскарження у кримінальному провадженні в контексті стандартів Європейського суду з прав людини визначається низкою важливих чинників юридичного, практичного та науково-теоретичного характеру.

У статті здійснено системний аналіз права на апеляційне оскарження судових рішень у кримінальному провадженні з огляду на стандарти, що впливають із практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Досліджено сутність, зміст та юридичну природу права на апеляційний перегляд як одного з ключових елементів права на справедливий судовий розгляд, гарантованого Конституцією України, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та Протоколом № 7 до неї. Автором детально розглянуто актуальну практику ЄСПЛ, зокрема рішення у справах «Dorado Baúlde v. Spain», «Ruslan Yakovenko v. Ukraine», «Krombach v. France» та «Natsvlishvili and Togonidze v. Georgia», які визначають критерії ефективності апеляційного оскарження, допустимість обмежень цього права, вимоги до забезпечення участі обвинуваченого в апеляційному провадженні, а також межі дискреції держав у регулюванні цих питань. У роботі акцентовано увагу на важливості забезпечення не лише формальної, а й фактичної можливості особи на оскарження судових рішень, необхідності уникнення надмірного процесуального формалізму, який може ускладнювати доступ до ефективного правового захисту. Особливо детально проаналізовано проблему забезпечення особистої присутності обвинуваченого в судовому засіданні апеляційної інстанції, яка має істотне значення для реалізації гарантій справедливого судового розгляду відповідно до міжнародних стандартів. За результатами дослідження зроблено висновок про загальну відповідність національного кримінального процесуального законодавства України європейським стандартам у сфері апеляційного оскарження, визначено аспекти, які потребують подальшого законодавчого та практичного вдосконалення, окреслено напрями імплементації міжнародних стандартів у національну судову практику.

Ключові слова: апеляційне оскарження, кримінальне провадження, право на справедливий суд, практика ЄСПЛ, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, доступ до правосуддя, процесуальні гарантії, міжнародні стандарти, допустимість доказів, судова практика.

Pohoretskyi M.A., Starenkyi O.S. The right to appeal in criminal proceedings: standards of the European Court of Human Rights and their implementation in Ukraine.

The right to appeal in criminal proceedings in the context of the standards of the European Court of Human Rights is determined by a number of important factors of a legal, practical, and scientific and theoretical nature.

The article provides a systematic analysis of the right to appeal judicial decisions in criminal proceedings in light of the standards derived from the case law of the European Court of Human Rights (ECtHR). It explores the essence, content, and legal nature of the right to appellate review

as a fundamental component of the right to a fair trial guaranteed by the Constitution of Ukraine, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, and Protocol No. 7 thereto. The author thoroughly examines relevant ECtHR case law, particularly focusing on landmark judgments in the cases of «Dorado Baúlde v. Spain,» «Ruslan Yakovenko v. Ukraine,» «Krombach v. France,» and «Natsvlishvili and Togonidze v. Georgia,» which establish criteria for assessing the effectiveness of appellate procedures, admissibility of restrictions on this right, requirements regarding the accused's participation in appellate proceedings, as well as limits of state discretion in regulating these issues. The paper emphasizes the necessity of providing not only formal but also practical and effective opportunities for individuals to appeal court decisions, highlighting the need to avoid excessive procedural formalism that may impede access to effective legal remedies. Special attention is paid to the issue of ensuring the accused's personal presence during appellate hearings, recognizing its crucial importance for compliance with fair trial guarantees according to international standards. The research concludes that Ukraine's national criminal procedural legislation generally aligns with European standards on appellate review; however, certain aspects require further legislative and practical improvement. The article identifies specific directions for the implementation of international standards into national judicial practice.

Key words: appellate review, criminal proceedings, right to a fair trial, ECtHR case law, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, access to justice, procedural safeguards, international standards, admissibility of evidence, judicial practice.

Актуальність теми. Право на апеляційне оскарження у кримінальному провадженні в контексті стандартів Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) визначається низкою важливих чинників юридичного, практичного та науково-теоретичного характеру.

З юридичного погляду право на апеляційне оскарження є невід'ємною складовою права на справедливий суд, гарантованого Конституцією України (ст. 129), Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 6) та Протоколом № 7 до неї (ст. 2). Забезпечення ефективної реалізації цього права має вирішальне значення для захисту прав особи та гарантування законності в кримінальному судочинстві.

Практична актуальність зумовлена наявністю суттєвих перешкод у реалізації апеляційного оскарження на практиці, серед яких виокремлюються надмірна формалізація процесуальних норм, складність процедур, недостатня ефективність захисту та проблеми із забезпеченням належної участі обвинуваченого. У цьому контексті аналіз практики ЄСПЛ, яка формулює критерії ефективності та допустимості обмежень права на апеляцію, набуває особливого значення. Водночас дана тема є надзвичайно актуальною у світлі необхідності подальшої гармонізації українського законодавства та судової практики з європейськими стандартами захисту прав людини, що визначаються рішеннями ЄСПЛ у таких знакових справах, як «Dorado Baúlde v. Spain» [1], «Ruslan Yakovenko v. Ukraine» [2], «Krombach v. France» [3], «Natsvlishvili and Togonidze v. Georgia» [4] та інших. Крім того, важливість тематики підсилюється сучасним контекстом судової реформи в Україні, спрямованої на підвищення ефективності та справедливості судової системи, доступності правосуддя та усунення перешкод реалізації прав і свобод людини.

З огляду на науково-теоретичну складову актуальності, необхідно зазначити, що у вітчизняній науковій літературі відчувається дефіцит комплексних досліджень практики ЄСПЛ саме щодо апеляційного провадження у кримінальних справах.

Таким чином, дана стаття, будучи системним аналізом європейських стандартів та особливостей їх імплементації у національне право України, заповнює важливу прогалину та сприяє подальшому розвитку наукових і практичних підходів у цій сфері. Виходячи з наведеного, тема є актуальною і своєчасною як з погляду удосконалення законодавства і правозастосовної практики, так і в аспекті подальшого розвитку наукових досліджень у сфері кримінального процесу та міжнародних стандартів захисту прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реалізації права на апеляційне оскарження в кримінальному провадженні та його відповідності міжнародним стандартам і практиці ЄСПЛ активно досліджувалося вітчизняними науковцями. Зокрема, окремі аспекти зазначеної проблематики висвітлювалися в роботах таких авторів: Банчук О.А. (досліджував гарантії права на захист і справедливий судовий розгляд з позицій практики ЄСПЛ), Глов'юк І.В. (аналізувала особливості апеляційного та касаційного проваджень у контексті дотримання прав людини), Гришук В.К. (розглядав питання впливу міжнародних стандартів на національне кримінальне процесуальне законодавство), Костюченко О.Ю., Сліпченко В.І. (досліджували загальні теоретичні та практичні проблемні питання апеляційного оскарження), Кучинська О.П. (приділяла увагу практиці ЄСПЛ щодо реалізації гарантії справедливого суду), Молдован А.В. (досліджував правові позиції ЄСПЛ щодо

ефективності оскарження судових рішень у кримінальному процесі), Туманянц А.Р. (досліджувала питання доступу до правосуддя з акцентом на європейські стандарти), Шибіко В.П. (розглядав процесуальні механізми ефективного перегляду судових рішень відповідно до рішень ЄСПЛ), Яновська О.Г. (розглядала апеляційне оскарження в контексті відкритості та прозорості судової системи з огляду на реалізацію міжнародних стандартів в Україні) та ін.

Окремі аспекти цієї проблематики в контексті права на справедливий судовий розгляд, відкритості та прозорості судової системи, доступу до правосуддя, кримінальних процесуальних гарантій та допустимості доказів у кримінальному процесі з огляду на міжнародні стандарти досліджувалися також і в наших роботах попередніх років [5].

Незважаючи на значну кількість публікацій, деякі важливі аспекти проблематики досі залишаються недостатньо вивченими. Зокрема, потребують поглибленого аналізу такі питання, як критерії ефективності апеляційного перегляду, встановлені у рішеннях ЄСПЛ, допустимість і межі процесуальних обмежень права на апеляцію, особливості реалізації цього права під час укладення угод про визнання винуватості, а також забезпечення права обвинуваченого на особисту участь в апеляційному провадженні з позиції європейських стандартів. Саме ці питання з урахуванням напружованості зазначених авторів потребують детальнішого розкриття і стали предметом дослідження у запропонованій статті.

Виклад основного матеріалу. Проблематика апеляційного оскарження в кримінальному процесі є невід'ємною частиною більш широкої проблематики забезпечення права на справедливий судовий розгляд. Згідно з міжнародними стандартами, зокрема практикою Європейського суду з прав людини, право на апеляцію має бути не лише формально закріпленим, але й ефективним у реальній практиці. Основні виклики тут пов'язані з необхідністю забезпечення реального доступу до правосуддя, усунення надмірної процесуальної формалізації та створення належних умов для повноцінної участі обвинуваченого в судовому процесі, включаючи його присутність під час перегляду рішення в апеляційній інстанції. У контексті відкритості та прозорості судової системи важливим є дотримання принципів публічності та зрозумілості процедур апеляційного провадження. Це передбачає не лише прозорість самих процедур, але й доступність та зрозумілість рішень апеляційних судів.

Щодо допустимості доказів, то відповідно до міжнародних стандартів, зокрема рішень ЄСПЛ, апеляційні суди мають забезпечувати ретельний контроль за законністю отримання та використання доказів, запобігаючи використанню незаконно отриманих доказів у судовому провадженні. Отже, апеляційне оскарження виступає ключовим інструментом забезпечення права на справедливий суд, доступу до правосуддя, прозорості судової системи та законності доказування у кримінальному процесі відповідно до міжнародних стандартів.

Стаття 129 Конституції України закріплює, що однією з основних засад судочинства є забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення [6]. Порядок перегляду кримінального провадження в суді апеляційної інстанції унормовано в главі 31 розділу V Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [7].

Згідно з пунктом 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [8].

Статтею 2 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Протокол № 7) закріплено право на оскарження в кримінальних справах. Так, кожен, кого суд визнав винним у вчиненні кримінального правопорушення, має право на перегляд судом вищої інстанції факту визнання його винним або винесеного йому вироку. Здійснення цього права, включаючи підстави, на яких воно може бути здійснене, регулюється законом. Із цього права можуть поширюватися винятки для передбачених законом незначних правопорушень або коли відповідну особу судив у першій інстанції найвищий суд, або коли її було визнано винною і засуджено після оскарження виправдувального вироку [8].

Окремої уваги заслуговує положення про те, що низка міжнародних стандартів гарантує право кожної особи на перегляд первинного судового рішення. Так, у Рекомендації № R(94)12 Комітету міністрів Ради Європи «Щодо незалежності, дієвості та ролі суддів» від 13 жовтня 1994 року, поряд із нормами, які регулюють питання статусу суддів, зазначено, що судові рішення можуть бути переглянуті виключно в порядку, визначеному законом, зокрема шляхом апеляційного провадження [9]. Це положення дає підстави стверджувати, що у кожній національній судовій системі повинно функціонувати щонайменше дві судові інстанції.

Аналогічний підхід закріплено й у частині першій статті 47 Хартії Європейського Союзу про основні права від 7 грудня 2000 року, де гарантується право на ефективний засіб юридичного захисту [10]. Реалізація цього права є неможливою без забезпечення принципів інстанційності та ступінчастості побудови судової системи, що, своєю чергою, вимагає законодавчого врегулювання відповідних процедур, зокрема щодо доступності правосуддя та наближення судів до населення.

Водночас міжнародні стандарти не вимагають обов'язкового створення третьої чи будь-якої додаткової інстанції, а лише визначають необхідність існування в кожній національній правовій системі не менше двох інстанцій як мінімальної гарантії права на справедливий судовий розгляд.

Право на апеляційне та, у передбачених законом випадках, касаційне оскарження судових рішень є конституційно закріпленою гарантією реалізації принципу справедливого судочинства в Україні. Зміст статті 129 Конституції України, а також положень КПК України повністю кореспондує положенням статті 6 Конвенції, статті 2 Протоколу № 7 до неї, а також іншим міжнародним вимогам, які визначають право особи на перегляд судового рішення вищою інстанцією як одну з ключових складових права на справедливий суд. Таким чином, нормативне закріплення зазначених гарантій у національному законодавстві свідчить про його спроможність на ефективне забезпечення права на справедливий суд та узгодженість із європейськими стандартами у сфері прав людини.

З метою більш повного розуміння змісту та обсягу права на апеляційне оскарження доцільним є аналіз практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), яка містить важливі підходи до тлумачення положень статті 6 Конвенції та статті 2 Протоколу № 7, зокрема щодо меж і стандартів перегляду справи судом вищої інстанції.

Стаття 6 Конвенції не зобов'язує договірні держави створювати апеляційні або касаційні суди [11]. Як зазначено у рішенні ЄСПЛ у справі «Dorado Baúlde v. Spain», держави-учасниці Конвенції користуються широкою свободою розсуду щодо визначення форм і меж реалізації права, гарантованого статтею 2 Протоколу № 7. Перегляд судового рішення судом вищої інстанції може стосуватися як питань факту, так і права, або ж бути обмеженим виключно питаннями права.

У низці держав-членів Ради Європи процедура апеляційного перегляду дійсно може обмежуватися лише правовими аспектами або передбачати попереднє подання клопотання про дозвіл на оскарження. З огляду на надану державам-учасницям широку дискрецію, ЄСПЛ у справі «Dorado Baúlde v. Spain» дійшов висновку, що апеляційний перегляд, який не передбачав повної перевірки доказів і фактичних обставин, проте був доступним заявнику, забезпечив йому ефективну можливість оскарження вироку та засудження вищою судовою інстанцією відповідно до міжнародних стандартів [1].

Умови застосування статті 6 Конвенції стосовно провадження в суді апеляційної інстанції залежать від особливостей певного провадження. Тут слід взяти до уваги загалом проведений судовий процес у національній правовій системі, а також роль, яку відіграє у ньому суд апеляційної інстанції [12].

Зокрема у рішенні «Delcourt v. Belgium» ЄСПЛ зазначив, що застосовність статті 6 Конвенції до досудового, апеляційного й інших етапів розгляду встановлюється на основі неавтономних критеріїв і значною мірою залежить від наявності доступних засобів правового захисту в національному законодавстві [13].

Водночас ЄСПЛ наголошує, що реалізація державою-учасницею Конвенції дискреційних повноважень щодо визначення форми апеляційного перегляду не повинна позбавляти особу ефективного засобу судового захисту. Так, у рішенні ЄСПЛ у справі «Krombach v. France» Суд, хоча й підтвердив право держав встановлювати, що перегляд вищим судом може обмежуватися лише питаннями права, звернув увагу на непропорційні обмеження, які фактично позбавили заявника права на перегляд вироку.

За обставинами вказаної справи заявника було заочно засуджено у Франції до 15 років ув'язнення за ненавмисне вбивство своєї падчерки. Стаття 636 Кримінального процесуального кодексу Франції прямо передбачала, що обвинувачений, засуджений заочно, не має права на оскарження вироку. Таким чином, заявник був позбавлений можливості здійснити будь-яке «оскарження» у звичному розумінні цього поняття, оскільки його справа була розглянута лише однією судовою інстанцією. Йшлося про неможливість оскаржити з позицій права процедурні недоліки заочного провадження, включаючи відмову у допуску захисника.

Хоча французьке законодавство формально передбачало можливість повторного розгляду справи у разі появи засудженого, ця процедура не могла вважатися повноцінним апеляційним переглядом. Її основна мета – не перегляд вироку по суті, а відновлення дотримання принципу змагальності та забезпечення права особи бути вислуханою. У випадку заявника це означало не лише право на повторний розгляд справи по суті, а й право на подання попередніх процесуальних заперечень, зокрема щодо порушення принципів *res judicata* та *non bis in idem*. Однак заявник був

позбавлений можливості на перегляд заочного вироку судом вищої інстанції, що суперечило основоположним гарантіям справедливого судового розгляду [3].

Позицію ЄСПЛ щодо меж реалізації права на апеляційне оскарження доповнює й рішення у справі «Natsvlishvili and Togonidze v. Georgia». У цій справі ЄСПЛ розглядав питання обсягу гарантій, передбачених статтею 2 Протоколу № 7 до Конвенції, у контексті засудження на підставі угоди про визнання винуватості.

ЄСПЛ зазначив, що за загальним правилом сфера дії права на апеляційне оскарження у таких випадках є об'єктивно звуженою, оскільки сама угода передбачає відмову від судового розгляду по суті. За цих обставин, відмова особи від права на апеляцію, яка прямо впливає з положень національного законодавства, не вважається свавільною чи такою, що суперечить Конвенції. ЄСПЛ наголосив, що держави-учасниці продовжують користуватися широкою свободою розсуду щодо реалізації цього права, а відмова першого заявника від звичайного апеляційного перегляду була наслідком свідомого рішення та чітко передбаченого правового регулювання.

Таким чином, ЄСПЛ підтвердив, що обмеження права на апеляцію може бути сумісним зі статтею 2 Протоколу № 7, якщо воно є добровільним, здійснене з належною правовою поінформованістю і передбачене законом. Такий висновок є особливо важливим для оцінки правових наслідків угод про визнання винуватості, які дедалі частіше застосовуються в кримінальному процесі держав-учасниць [4].

Ще один важливий аспект, пов'язаний із реалізацією права на апеляційне оскарження, було розкрито у справі «Ruslan Yakovenko v. Ukraine». У цій справі ЄСПЛ розглянув ситуацію, коли апеляційне оскарження фактично створювало додатковий тягар для особи у вигляді продовження тримання під вартою понад строк, передбачений вироком.

ЄСПЛ констатував, що національні суди зобов'язали тримати заявника під вартою до набрання рішенням законної сили, навіть після того, як призначений строк покарання фактично закінчився. При цьому у разі подання апеляційної скарги період позбавлення волі ставав невизначеним за тривалістю. ЄСПЛ погодився з тим, що таке становище фактично ставило заявника перед вибором між правом на апеляційне оскарження та особистою свободою, що є несумісним із гарантіями статті 2 Протоколу № 7 до Конвенції. Відтак ЄСПЛ визнав, що мала місце ситуація, за якої право на апеляційний перегляд було порушене в самій його суті.

Таким чином, у цій справі ЄСПЛ уперше чітко вказав, що надмірний процесуальний тягар або несприятливі наслідки для особи, пов'язані з реалізацією права на апеляційне оскарження, можуть розглядатися як порушення Конвенції. Це рішення має особливе значення для країн, у яких апеляційне провадження пов'язане з обмеженням особистої свободи, що створює перешкоди для ефективного користування цим правом [2].

Якщо в державі існують апеляційні та / чи касаційні суди, гарантії статті 6 Конвенції повинні бути дотримані. Наприклад, гарантування заявникові ефективного права на доступ до суду [14]. Водночас, ЄСПЛ наголошує, що не всі гарантії, передбачені статтею 6 Конвенції, застосовуються на стадії апеляційного провадження в тотожний спосіб, як в суді першої інстанції. Зокрема, якщо особиста присутність заявника була забезпечена під час розгляду справи в першій інстанції, то його фізична присутність у засіданні апеляційного суду може не вимагатися – за умови участі адвоката, відсутності потреби у повторному дослідженні фактів або ухваленні рішень, пов'язаних з оцінкою особистості чи характеру заявника.

Процедури надання дозволу на звернення з апеляційною скаргою та процедури, що стосуються виключно питань права, а не фактів, можуть відповідати вимогам статті 6 Конвенції, навіть якщо апеляційний суд не надав заявнику можливості особисто висловитись у такому суді за умови, що в суді першої інстанції засідання відбувалось публічно [15]. Навіть у випадках, коли апеляційний суд наділений повною юрисдикцією щодо розгляду як правових, так і фактичних аспектів справи, стаття 6 Конвенції не завжди вимагає проведення відкритого судового засідання чи обов'язкової особистої участі обвинуваченого [16]. Проте у ситуаціях, коли апеляційна інстанція має здійснити повну переоцінку вини особи, зокрема на підставі її особистих пояснень або доказів, представлення інтересів лише адвокатом може бути недостатнім. У таких випадках справедливість судового розгляду вимагає особистої присутності обвинуваченого [17]. Необхідність участі особи визначається з урахуванням характеру розглядуваних питань і того, наскільки ефективно були представлені її інтереси в апеляційному провадженні [18].

Для прикладу, в рішенні ЄСПЛ у справі «Sobolewski (No. 2) v. Poland», Суд визнав порушення статті 6 Конвенції у зв'язку з необґрунтованою відмовою національного суду допустити заявника до участі в апеляційному слуханні, що стосувалося як правових, так і фактичних аспектів його засудження.

Відповідно до фактичних обставин цієї справи у травні 2006 року заявника було визнано винним у неодноразовому вчиненні шахрайства й засуджено до двох років позбавлення волі. Під

час розгляду справи в суді першої інстанції його представляв адвокат. Як сам заявник, так і його захисник подали апеляційні скарги. У межах цих проваджень заявник звернувся до суду з проханням забезпечити його особисту участь у слуханні в апеляційному суді. Проте це клопотання було відхилено, оскільки суд визнав, що участь адвоката є достатньою для гарантування прав на захист.

Апеляційне слухання відбулося у листопаді 2006 року без особистої присутності заявника. Його адвокат був присутній, однак апеляційну скаргу заявника було відхилено без детального аналізу його доводів. Апеляційний суд підтвердив висновки суду першої інстанції щодо встановлених обставин справи та винуватості.

ЄСПЛ зазначив, що хоча апеляційний розгляд не завжди вимагає особистої участі обвинуваченого, проте у випадках, коли апеляційна інстанція має юрисдикцію переглядати як фактичні, так і правові аспекти справи, така присутність набуває істотного значення. У цій справі, відповідно до національного законодавства, заявник мав право бути присутнім на слуханні в апеляційному суді. Національний суд не навів конкретних причин відмови у його присутності, не врахувавши характер порушених у скарзі питань, що прямо стосувалися оцінки його вини, і не здійснив диференціації між фактичними й правовими питаннями, порушеними у скарзі.

ЄСПЛ наголосив, що коли апеляційна інстанція здійснює повну переоцінку фактів і доказів, особиста присутність обвинуваченого на засіданні стає істотною гарантією справедливого судового розгляду. За відсутності вагомих підстав для обмеження участі заявника, така відмова була визнана непропорційною та несумісною з гарантіями, встановленими статтею 6 Конвенції. ЄСПЛ одноголосно визнав наявність порушення [19].

З огляду на наведене слід зауважити, що ЄСПЛ розмежовує дві ситуації: i) коли апеляційний суд здійснює повторну оцінку фактів – у такому разі особиста присутність обвинуваченого набуває ключового значення для забезпечення справедливого суду; ii) коли апеляційний розгляд обмежується переоцінкою правових висновків або інакшим тлумаченням закону – у таких випадках участь обвинуваченого не є обов'язковою.

ЄСПЛ також визнає, що у багатьох випадках правові та фактичні аспекти справи настільки переплітаються, що їх неможливо чітко розмежувати. Відтак при аналізі потреби в особистій участі обвинуваченого слід враховувати характер і зміст апеляційного перегляду [20].

Також особиста присутність обвинуваченого на засіданні стає істотною гарантією справедливого судового розгляду, коли апеляційний суд має компетенцію змінювати (збільшувати) ухвалений судом нижчої інстанції вирок, і коли апеляційне провадження може порушувати питання, що потребують оцінки особистості обвинуваченого, а також його психічного стану на момент вчинення злочину, що робить такі провадження надзвичайно важливими для самого обвинуваченого, для справедливості процесу є необхідним забезпечити останньому можливість бути присутнім у судовому засіданні [21]. Особливо це стосується випадків, коли апеляційний суд повинен перевірити необхідність збільшення призначеного заявнику покарання [22]. У цьому ж контексті, коли питання, що розглядаються, вимагають особистої присутності заявника, останній повинен бути запрошеним на слухання навіть без його прохання про це [23].

Присутність обвинуваченого є необхідною гарантією для реалізації прав, передбачених підпунктами c, d та e пункту 3 статті 6 Конвенції: право на самозахист, право допитувати свідків, право на перекладача тощо.

Оскільки особиста присутність обвинуваченого тісно пов'язана із забезпеченням ключових процесуальних гарантій, необхідним є також дотримання відповідної процедури виклику та інформування особи про судові засідання. У цьому контексті важливо звернути увагу на стандарти, які визначають допустимість проведення слухань за відсутності обвинуваченого.

Так, ЄСПЛ наголошує, що обвинувачений повинен бути належним чином повідомлений про час, дату й місце судового розгляду, і мати реальну можливість підготуватися та бути присутнім [24]. ЄСПЛ допускає слухання за відсутності обвинуваченого лише за умови, якщо він відмовився від цього права явно або неявно (через ухилення), причому така відмова повинна бути усвідомленою і добровільною [25]. Водночас, така відмова не означає автоматичного позбавлення права бути заслуханим. У кожному конкретному випадку національний суд зобов'язаний вжити всіх розумних заходів для забезпечення участі особи, наприклад – забезпечити участь шляхом відеозв'язку, якщо це відповідає меті справедливого суду.

ЄСПЛ визнає, що слухання за відсутності обвинуваченого саме по собі не є порушенням Конвенції. Однак, якщо особа не була повідомлена або не мала можливості захищати себе, то таке провадження визнається несправедливим. Особа, засуджена *in absentia*, має право на повторний розгляд справи як у частині фактів, так і права, якщо вона не відмовлялася свідомо від участі [26]. При цьому ЄСПЛ вказує на непропорційність вимог до засудженого *in absentia* щодо необхідності

добровільної явки чи повідомлення адреси, особливо якщо це автоматично призводить до тримання під вартою.

В окремих випадках відсутність обвинуваченого у залі суду може бути наслідком його недовільної поведінки. Такі ситуації допускають продовження розгляду за його відсутності, однак суд повинен довести, що заявник міг передбачити такі наслідки, і що це не порушує права на справедливий суд [27]. Також повинна бути оцінена здатність адвоката ефективно захищати інтереси підзахисного без його фізичної присутності [28], а питання відсутності має бути належно розглянуте в апеляційному провадженні.

Окремої уваги заслуговує практика ЄСПЛ, що стосується процесуальних перешкод, які можуть обмежувати реалізацію права на апеляційне оскарження. ЄСПЛ визнає, що якщо держава передбачає можливість апеляційного оскарження до суду вищої інстанції, вона має право встановлювати певні матеріально-правові та процесуальні умови доступу до такої інстанції. Йдеться, зокрема, про встановлення судового збору, процесуальних строків, вимоги щодо форми скарги тощо [29]. Такі бар'єри можуть порушувати не лише статтю 2 Протоколу № 7, а й право на доступ до суду, закріплене у статті 6 Конвенції. Надмірна формалізація процесуальних норм, яка фактично позбавляє особу можливості скористатися своїм правом на апеляцію, може бути визнана ЄСПЛ як така, що становить загрозу справедливості всього провадження.

Для прикладу, в контексті дотримання процесуальних строків на апеляційне оскарження ЄСПЛ зауважує, що держава має стежити за тим, аби кожен обвинувачений міг скористатися гарантіями, передбаченими пунктом 3 статті 6 Конвенції. Покладення на особу, засуджену за вироком у кримінальній справі, обов'язку самостійно визначати початок відліку або завершення строку на апеляційне оскарження не є сумісним із «сумлінністю», яку мають проявляти держави-учасниці для забезпечення ефективної реалізації прав, гарантованих статтею 6 Конвенції [30].

Слід зауважити, що можуть мати місце обмеження, що порушують право на доступ до суду. Такі обмеження можуть мати місце, коли, наприклад, уповноважені особи переконують обвинуваченого не подавати апеляційну скаргу, роблячи неправдиву обіцянку пом'якшити покарання, призначене судом першої інстанції [31], або коли апеляційний суд не повідомив обвинуваченого про поновлення строку для пошуку захисника задля подання касаційної скарги, після того, як призначений судом адвокат відмовився його захищати [12].

Хоча право на звернення з апеляційною скаргою може, звичайно ж, залежати від встановлених законом умов, суди під час застосування процесуальних правил повинні уникати зайвого формалізму, котрий може стати на перешкоді справедливості судового розгляду [32]. Дійсно, іноді занадто суворе дотримання процесуального правила може становити загрозу самій суті права на доступ до суду, зокрема з огляду на важливість апеляційного оскарження і того, що має вирішальне значення для заявника, засудженого до позбавлення волі на тривалий строк [33].

Висновки. Підсумовуючи викладене, можемо зробити такі узагальнюючі висновки:

1. Право на апеляційний перегляд судових рішень є важливою складовою принципу справедливого судового розгляду, що гарантоване статтею 129 Конституції України, статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та статтею 2 Протоколу № 7 до Конвенції. Аналіз практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) свідчить про те, що право на апеляцію повинно бути не лише формально проголошеним, але й ефективно реалізованим, без створення необґрунтованих процесуальних перешкод.

2. Практика ЄСПЛ у таких ключових справах, як «Dorado Baúlde v. Spain», «Ruslan Yakovenko v. Ukraine», «Krombach v. France», «Natsvlshvili and Togonidze v. Georgia», підтверджує, що держави мають широку свободу розсуду щодо форми та меж апеляційного перегляду. Проте ця свобода не є абсолютною і повинна відповідати критеріям ефективності, пропорційності та передбачуваності, не порушуючи при цьому суті права на справедливий суд.

3. Особливо важливим аспектом є забезпечення особистої участі обвинуваченого в апеляційному провадженні. Згідно з практикою ЄСПЛ, така участь є обов'язковою, коли апеляційний суд переоцінює фактичні обставини, може змінити вирок або коли справа потребує оцінки особистості чи психічного стану особи. Недотримання цих вимог може трактуватися як порушення гарантій справедливого судового розгляду.

4. Значною проблемою, яка потребує вирішення в українському законодавстві та судовій практиці, залишається надмірна формалізація процесуальних норм, що ускладнює доступ осіб до ефективного апеляційного захисту. Це стосується, зокрема, необґрунтовано складних процедур подання апеляційних скарг, надмірних вимог щодо форми та строків їх подання, що негативно впливає на реалізацію права на доступ до правосуддя.

5. Незважаючи на загальну відповідність національного законодавства України європейським стандартам, подальшого удосконалення потребують аспекти, пов'язані із забезпеченням процесу-

альних гарантій у апеляційному провадженні. До таких аспектів належить уточнення критеріїв допустимості процесуальних обмежень, розширення гарантій особистої присутності обвинуваченого в суді, спрощення та чіткість процесуальних процедур, які мають бути спрямовані на підвищення ефективності апеляційного провадження.

6. Практика ЄСПЛ містить важливі орієнтири для українського законодавця та правозастосовної діяльності у сфері кримінального процесу, особливо щодо допустимості доказів, відкритості й прозорості судових процедур та гарантій доступу до правосуддя. Їх впровадження в національну практику сприятиме зміцненню довіри громадян до судової системи та відповідності останньої міжнародним стандартам.

Таким чином, для забезпечення повної відповідності української системи кримінального судочинства міжнародним стандартам у сфері апеляційного оскарження необхідно продовжити удосконалення законодавчої бази, посилити практичні механізми реалізації прав обвинуваченого, усунути зайві процесуальні бар'єри, забезпечити відкритість і доступність правосуддя відповідно до вимог, сформульованих у практиці Європейського суду з прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рішення ЄСПЛ у справі *Dorado Baúlde v. Spain*, 12 квітня 2011 року, заява № 23486/04. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-10685> (дата звернення: 30 січня 2025).
2. Рішення ЄСПЛ у справі *Ruslan Yakovenko v. Ukraine*, 4 червня 2015 року, заява № 5425/11. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-192490> (дата звернення: 30 січня 2025).
3. Рішення ЄСПЛ у справі *Krombach v. France*, 13 лютого 2001 року, заява № 29731/96. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59211> (дата звернення: 30 січня 2025).
4. Рішення ЄСПЛ у справі *Natsvlishvili and Togonidze v. Georgia*, 29 квітня 2014 року, заява № 9043/05. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-153730> (дата звернення: 30 січня 2025).
5. Погорецький М.А. Доступ до правосуддя у практиці Європейського суду з прав людини. Організація роботи та адміністрування в господарських судах України: матеріали науково-практичної конференції (м. Харків, 23-34 квітня). Харків. 2013. С. 123–129; Погорецький М.А., Гриценко І.С. Право на справедливий суд. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Юридичні науки. 2012. № 91. С. 4–7; Погорецький М.А., Яновська О.Г. Відкритість та прозорість судової системи: проблеми реалізації міжнародних стандартів в Україні. *Право і громадське суспільство*. 2013. № 3: URL: <http://lcslaw.knu.ua/2013-2.pdf> (дата звернення: 30 січня 2025); Погорецький М.А., Яновська О.Г. Актуальні питання застосування міжнародних стандартів відкритості судової системи в Україні. *Слово національної школи суддів України*. 2014. № 2 (7). С. 39–48; Погорецький М.А. Поняття кримінально-процесуальних гарантій. *Часопис Національного університету Острозька академія*. Сер.: Право. 2014. № 2. (дата звернення: 30 січня 2025); Погорецький М. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання. *Право України*. 2014. № 10. С. 12–25; Погорецький М.А. Хотинська-Нор О.З. Угляд судді, Розсуд судді, Судова дискреція. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 19: Кримінальний процес, судоустрій, прокуратура та адвокатура / редкол.: В.Т. Нор (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук. України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2020. С. 868–869.
6. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf.
9. Рекомендація № R (94) 12 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо незалежності, ефективності та ролі суддів від 13 жовтня 1994 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_323#Text.
10. Хартія Європейського Союзу про основні права від 7 грудня 2000 р. // Офіційний вісник Європейських Співтовариств. 18.12.2000. С 364/01. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/UK/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT>.
11. Рішення ЄСПЛ у справі *Grosam v. the Czech Republic*, 1 червня 2023 року, заява № 19750/13. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-225231> (дата звернення: 30 січня 2025).
12. Рішення ЄСПЛ у справі *Hermi v. Italy* [ВП], 18 жовтня 2006 року, заява № 18114/02. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-179170> (дата звернення: 30 січня 2025).

13. Рішення ЄСПЛ у справі *Delcourt v. Belgium*, 17 січня 1970 року, заява № 2689/65. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57467> (дата звернення: 30 січня 2025).
14. Рішення ЄСПЛ у справі *Maresti v. Croatia*, 25 червня 2009 року, заява № 55759/07. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93260> (дата звернення: 30 січня 2025).
15. Рішення ЄСПЛ у справі *Monnell and Morris v. the United Kingdom* від 2 березня 1987 року, заяви № 9562/81 та № 9818/82. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-73649> (дата звернення: 30 січня 2025).
16. Рішення ЄСПЛ у справі *Fejde v. Sweden*, 29 жовтня 1991 року, заява № 12631/87. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57700> (дата звернення: 30 січня 2025).
17. Рішення ЄСПЛ у справі *Deliktaş v. Türkiye*, 12 грудня 2023 року, заява № 25852/18. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-229395> (дата звернення: 30 січня 2025).
18. Рішення ЄСПЛ у справі *Seliwiak v. Poland*, 21 липня 2009 року, заява № 3818/04. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93656> (дата звернення: 30 січня 2025).
19. Рішення ЄСПЛ у справі *Sobolewski (No. 2) v. Poland*, 9 червня 2009 року, заява № 19847/07. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92916> (дата звернення: 30 січня 2025).
20. Рішення ЄСПЛ у справі *Suuripää v. Finland*, 12 січня 2010 року, заява № 43151/02. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96583> (дата звернення: 30 січня 2025).
21. Рішення ЄСПЛ у справі *X v. the Netherlands*, 5 січня 2021 року, заява № 7261/19. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-211577> (дата звернення: 30 січня 2025).
22. Рішення ЄСПЛ у справі *Zahirović v. Croatia*, 25 квітня 2013 року, заява № 58590/11. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-118738> (дата звернення: 30 січня 2025).
23. Рішення ЄСПЛ у справі *Mirčetić v. Croatia*, 19 січня 2021 року, заява № 30639/15. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-209333> (дата звернення: 30 січня 2025).
24. Рішення ЄСПЛ у справі *Vyacheslav Korchagin v. Russia*, 19 червня 2018 року, заява № 12307/16. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-185313> (дата звернення: 30 січня 2025).
25. Рішення ЄСПЛ у справі *Sejdović v. Italy*, 1 березня 2006 року, заява № 56581/00. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72629> (дата звернення: 30 січня 2025).
26. Рішення ЄСПЛ у справі *Sanader v. Croatia*, 12 лютого 2015 року, заява № 66408/12. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-151039> (дата звернення: 30 січня 2025).
27. Рішення ЄСПЛ у справі *Khachapuridze and Khachidze v. Georgia*, 15 лютого 2024 року, заява № 69808/13. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-235474> (дата звернення: 30 січня 2025).
28. Рішення ЄСПЛ у справі *Marguš v. Croatia*, 27 травня 2014 року, заява № 4455/10. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-150995> (дата звернення: 30 січня 2025).
29. Рішення ЄСПЛ у справі *Korobov v. Ukraine*, 21 липня 2011 року, заява № 39598/03. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105177> (дата звернення: 30 січня 2025).
30. Рішення ЄСПЛ у справі *Vacher v. France*, 17 грудня 1996 року, заява № 57220/00. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58083> (дата звернення: 30 січня 2025).
31. Рішення ЄСПЛ у справі *Marpa Zeeland B.V. and Metal Welding B.V. v. the Netherlands*, 9 листопада 2004 року, заява № 46300/99. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67354> (дата звернення: 30 січня 2025).
32. Рішення ЄСПЛ у справі *Walchli v. France*, 26 липня 2007 року, заява № 35787/03. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81920> (дата звернення: 30 січня 2025).
33. Рішення ЄСПЛ у справі *Labergère v. France*, 11 січня 2006 року, заява № 67847/01. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77010> (дата звернення: 30 січня 2025).